

TRANSLATION//WERGER

KOK Û XUYANGA KURDAN DI ÎRANA BERÎ ÎSLAMÊ DE (THE ORIGINS AND APPEARANCE OF THE KURDS IN PRE-ISLAMIC IRAN)*

John LIMBERT*

Translated by Resul GEYİK*

Article Type: Translation Article // Gotara Wergerî
Received // Hatîn: 08.04.2021
Accepted // Pejirandin: 30.04.2021
Published // Weşandin: 30.04.2021
Pages // Rûpel: 261-266

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atif: Limbert, John(1968). Iranian Studies, Volume 1, Issue 2, Translated by Resul GEYİK, *Kurdiname*, no. 4, p. 261-266

Niha Kurd qismen li Tirkiye, Îran, Îraq, Sûriye û YKSS nişteci ne. Wekî ku nexşeya jêr jî nîşan dide, devera ku Kurd lê serdest in, kevanekê dirêj e ku bi dorûbera bakurrojaya dirêj dibe ber bi başûrrojilat û bi navberê fireh ji navenda Tirkiyeyê ber bi Kermansah û Şahabada rojavaya Îranê dere. Di van deverên paşîn de, rîya dîrokî ya ji Bexdayê heya Hemedanê û wêdetirê diçe, Kurdan ji pismamên xwe yêr Iranî, angî ji Luran vediqetîne.

Di hundurê vê qada berfireh ya çiyayî de Kurd zimanekî Iranî diaxivin ku du kom zarave ne- Kurdiya bakur angî Kurmancî û Kurdiya başûrî, ku jê re Kurdî tete gotin. Ew xeta dabeşkirinê di navbera van her du komên zaravayan de kêr zêde ji goşeyê başûrrojavaya Gola Rizayiyê heya bajarê Rewandiza bakurê Îraqê diçe. Zimannas, Kurdîyê wekî zimanekî di beşa Zimanên Iranî yêr bakurrojavayî de dihesibînin û ji ber vê yekê ji Farisîyê, ku zimanekî başûrrojaya ye, pir cuda ye. Di nav deverên Kurdan de kêrîneyê zimanî yêr wekî Guranîyên Iranî û Zazayên Tirkiyê hene ku xwe Kurd dihesibînin, lê hin zimannas bîrsar dibêjin ku ew zimanekî Iranî yê ne-kurdî dipeyivin.

Pirsa bingehîn a di derheqê koka Kurdan de ev e: gelo ew neviyên niştecihên resen ên Kurdistanê ne, an perçeyek ji vê devera berfireh in an jî ew di tarîxek nediyar de ji deverê nediyar ve hatine vê derê? Wekî din, heke tiştê hebe, derbarê rewşa Kurdan ya li Irana berî Îslamê de mirov dikare çi bibîne?

Divê em dîroka Kurdan û dîroka Kurdistanê ji hev cuda bikin û di vê yekê baldar bin. Em bi dîroka gelê Kurd re, li her devera ku Kurd lê ne, eleqedar in. Peyva "Kurdistan"ê heya serdema Selçûqîyan derneketibû. Derheqê dîroka Kurdan de delîlên me pir kêr in û yêr heyî

* This is a translation of an article published by Taylor & Francis in [Iranian Studies] on [Volume 1, 1968 - Issue 2], available online: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00210866808701350>.

* Ph.D. Candidate in History and Middle Eastern Studies, Harvard University.

* Mamoste, Zanîngeha Mardin Artukluyê, Enstitûya Zimanên Zindî, resulteacher@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8506-2015.

jî bi gelemperî kêmnirx in. Rêwîyekî Îngilîz ji gundiyeke navê gundekî nêz pirsîbû. Yê gundî jî gotibû *Nazanim*. Yê rêwî jî bi eşqûşewq tomar kir ku ew ji gundê *Nazanimê* derbas bûye. Hin zanyar, tevî pêwendiyên eşkere yên Kurdan bi gelên Iranî re, wisa îddîa kirin ku wan pozê Kurdekî dîtiye ku dişibe pozê di rolyefa şahê Asûr, Aşûrbanîpalî. Bi vî rengî loma, Kurd Asûrî ne. Li gor hinekên din, ji ber ku jinên Kurd mîna jinên Gurcî dirêj û bedew in, Kurd şaxek Gurcîyan e. Mixabin, ji ber tunebûna delîlên antropolojîk ên li ser Kurdan, tiştên weha tîndar nivîsandin. Delîlên me zimanî û erdnîgarî ne - lê zimanê hevpar bi tu awayî nayê wateya nijadek hevpar. Kurd -herçend carinan li ser devereke ev qas berfireh zehmet be jî- bi zimanekî jihevfehmbar diaxifin, lê di nav eşîrek tenê de jî dibe ku celeb û cûreyên nijadî yên cûrbicûr jî hebin. Herwiha, Kurdan hin taybetmendiyên cîranên xwe yên Erebbî, Farisî, Tirkî û Ermenî jî wergirtine.

Koka Kurdan

Şahnameya Fîrdewsî guhertoya Îranî ya efsaneya berbelav a li ser koka Kurdan vedibêje. Li gor efsaneyê, ji milên Dehaqê zalim du mar mezin dibûn, û diviya ew mar bi mejiyên teze bihatina têrkirin. Loma, ji bo parastina zalimî her roj du ciwan dihatin serjêkirin. Ji bo xelaskirina hin ciwanan, mejiyê mihan li şûna mejiyên mirovan hate bicîhkirin û wisa nêzîkê çarsed ciwan reviyan ser çiyayê û bûn kurdên ewil.

Hin eşîrên Kurd koka xwe birine Erebbîtiyê – ew jî wisa çêbûye; eşîrên Erebbî çûne ser çiyayê, bi biyaniyan re tîkel bûne û zimanê xwe yê dayîkê ji bîr kirine. Heke em bifikirin ku Kurd eşkere ne homojen in, lê ew têkeleke cûrbicûr ya etnîkî ne, hingê dibe ku bi koka ereban re bingehê wan a rastîn hebe. Minorsky derheqê vê mijarê de wiha dinivîse:

Senifandina Kurdan di nav neteweyên Iranî de bi piranî li ser daneyên zimanî û dîrokî hatiye avakirin û ev nayê wê wateyê ku tevliheviyeke hêmanên etnîkî di nav wan de bicîhkirî heye.¹

Niha Îraniyên ne-Kurd jî li herêmên Kurdan dijîn. Dibe ku hinek gel an jî komên ne-Îranî hebin ku ew jî bûne beşek ji nifûsa Kurdan. Li Silêmanî, Mahabad û Qotirê, tebeqeyeke civakî tîndar dîtin ku koma nûhatî li ser niştecîhên kevin di tîkiliyek feodal de serdest in.

Dibe ku "Kurdûna" van hemû deveran yekîtiyeke li ser gelên kevnare û gelên cûrbecûr be.

Jêderka peyva "Kurd" ne teqez e. Peyv bi xwe Îranî ye û di destana *Sasanî, Karnamaka- ErdEşîrê-Papakan* de derbas dibe. Herweha de di dema fethên Erebbî yên sedsala heftemîn a zayînî de di nav Erebbîyan de ev peyv bi pirjimariya *Ekrad* dihat bikaranîn. Hin zanyar îddîa dikin ku ev peyv ji navê *Guti* tê, gelê ku di tabletên Sumerî de hêj di sedsala bîst û çarem ya berî Zayînê de derbas dibin, an jî di Kardaka (an Qardaka) de ku di nivîsên Sumerî yên berî Zayînê sala 2000an de derbas dibin. Ksênefon navê *Kardukî* bikar tîne ji bo mirovên ku li Kurdistana Îraqa îro dijîyan. Artaşa wî di paşvekişîna xwe ya di 401 B.Z. de şerê wan kiribû. Ew Kardukî li bakur heya Çemê Centrites (Botan) dijîyan. Paşgira "k" ya navê wan eşkere ye ku pirjimara paşgira qedandina bi zimanê Ermenî ya *Kardu* ye, jixwe Ksênefon dinivîse ku wî navê eşîrê ji Ermenîyan fêr bûye. Di çavkaniyên paşîn de, navê *Kyrtiae* derdikeve hemberî me- Polybius û Livy behs dikin ku wan wek eskerên kirêdar, pêşî li dora sala 190 BZ ji bo dijminekî Romayê, Antiochus III yê Seleucid, û paşê li dor 170 BZ jî ji bo alîgirekî Romayê, Eumenesê Pergamum şer kirine. Strabo di Media Atropatane (Azerbaycan) û Persis (Fars) de behsa *Kyrtiae* dike. Herwiha ew navê *Corduene* an *Gordiaea* jî ji bo devera ku niha Kurdîstana Tirkiyeyê ye, bi kar tîne.

Digel ku di navbera bêjeyên Kurd û Kardû, Kyrtiae û Corduene de şibandinek berbiçav hebe jî, ji ber dengdêra kurt ya dawî ku beşek ji rayeka van bêjeyan e, ango Kardû (kardû - karduw) û Kyrti ye, filololog termên kevntir jê cudatir dibînin. K'ya destpêkê an Kardû dikare bi rastî jî Q'yê temsîl bike, di vê rewşê de têkiliyek bi koka Semîtîkî QRD* re heye, ku wateya wêrek an jî bihêz dide. Wekî din, dibe ku *Kardû* bi *Kart'veli* ango navê xwecihî yê Gurcî ve têkildar be. Navê Kurd dibe ku ji *Gordê* Farisî tê, wateya wê "qehreman" e, ku ew ê şiroveyek Iranî be li ser navê herêmî, *Kardû* an *Qardu'yê*².

Zanyarên kevntir wisa bawer dikir ku Kurdên nûjen rasterast neviyên Kardoxîyan in. Ev dîtî bi gelek taybetmendiyên ve li ser bingeha wekhevîya navan, têkiliya erdnîgariyê ya eşkere û teswîra Ksênefonî tê ku dibêje Kardoxî wekî eşîrên çiyayên çolî otorîteya derveyî nas nakin: ango ew edet û toreya Kurdan ku di dîrokên dawîn de hatine tomarkirin.

Lê belê, ev nêrîn ji destpêka sedsala bîstan ve bi berfirehî tê nîqaşkirin. Ji ber ku tê pejirandin ku her gelê li derdora Mezopotamyayê cî digire, bêtî têkiliyên xwe yên nijadî û zimanî, dê xwediyê heman şewaza jiyane bin. Di ser re, nêrîna berê, gelê Kurd û Kurdistanê tevlihev dike, bi hesabandina ku devera ku niha Kurd têde ne, hertim wisa bûye. Ew koçberî û cîguherîna gelên din bo vê deverê ku di demên berî Islamê de qewimîne, paşguh dike. Em dizanin, bo nimûne, ku ji cîguhertina gelan perçeyê girîng ya siyaseta Axamenîyan bû.

Kurd bi xwe îddîa dikin ku ew neviyên Medan (Madên Îranî) in, ku wekî Herodot diyar dike, Medan di dawiyê de sala 612 B.Z. Asûrî hilweşandin û paşê ji hêla Cyrusê Axamenî ve di nav împaratoriya xwe ya "Med û Faris" de dane helandin. Derheqê Medan de agahdarîya me pir hindik e. Cara yekem behsa wan di çavkaniyan de sala 844 B.Z. di nivîsara padîşahê Asûrî Salemnasr de derbas dibe. Salemnasr li dijî eşîreke bi navê *Amada* şer kiriye, ku li rojhilatê Asûriyan hem li çiyayên Kurdistana Iranê ya îroyîn û hem jî li deşta dûrtir ya li rojhilatê dijîyan.

Her çend hin zanyaran îddîaya Kurdan a nijada Medî red kirine jî, delîlên zimanî û erdnigarî van îddîayan piştrast dikin. Digel berbelaviya eşîran ya berfireh, hemû zaravayên Kurdî taybetmendiyên bingeheên Kurdî parastine. Ev rastî destnîşan dike ku zimanek kevnar û hêzdar hebûye ku zarava jê derketine. Muhtemelen Kurdî ji ziman yan jî ji zimanên Medî derketiye ku piştî hilweşîna împaratoriya Asûrî ya sala BZ 612 li Asyaya Biçûk/Anatolyayê belav bûnê. Ji hêla erdnîgariyê ve, ev pir balkêş e, ji ber ku li gorî Herodot tixûbê rojavayî yê împaratoriya Medyayê, Çemê Halysê(Kizil Irmak) bû. Ev der jî hema hema herî rojava ye ku Kurd îro lê tene dîtî. Destnivîsek Ermenî ya sedsala panzdehan, dibe ku ji xebatek pir kevntir hatîbe kopîkirin, duaya monofîzît a bi heft zimanan e, û ji wan zimanan yek jî "zimanê Medî" ye. Ev ziman devokek Irana Bakur e ku pêwendî bi Kurdiya Bakur (Kurmanci) ve heye.³ Zimanê Medî, ku derheqê wê de şopên me pir hindik in, dîyar e bi Farisiya kevin re di heman têkiliyê de ye, wekî têkiliyeke Kurdî bi Farisiya nûjen re, yanî wekî têkiliya bakurê rojavayê û başûrê rojavayê Iranê.

Dibe ku gelê Kurd bi tøkela eşîrên xwemalî yên Iranî û ne-Iranî ve derketibin hole. Jixwe eşîrên xwemalî yên Iranî ji deşta Farsê derbasî çiyayên Zagros û zozanên dijî-Toros ên Tirkîye'yê bûne. Di vê pêvajoya ne ronî de dibe ku Medên Iranê, Mannîyên niştêcîhên Kurdistana Iranê di nava xwe de helandibin. Zanayê Îranî Reşîd Yasami (bi xwe jî Kurdek e) dibêje ku Deioes, ku li gorî Herodot, mîrektiya Medyayê organîze kirîye, heman "Dia'aku" bû ye ku tê gotin ew di serdema Asûriyan de serekê Mannîyan e di dema Sargon I de (715 BZ).⁴

Li Kurdîstana navîn dibe ku Îranîkirina eşîrên ji neteweyên cûda pêk hatibe bi navek hevpar (Kardu) ve. Minorsky derheqê vê mijarê de wiha dibêje:

Pêkane ku neteweya Kurd ji yekîtiya du eşîran pêk tê; ji Mêrdîyên neviyên Mannîyan û Kyrtiaeyên herêma Bohtan ku bi zaravayên Medî yên pir nêzikî hev diaxifin. Bêşik di berferhbûna xwe ya ber bi rojava de Kurdan gelek hêmanên xwecihî xistine nav xwe.

Herwiha li gor texmîna Minorsky, Kurmanc, peyva nû ya Kurdên Bakur, yekîtiya Kurd e ku ji Med û Mannîyan pêk tê.

Teoriya koçberiyê ku Kurd ji rojhilatê ber bi rojavayê çûne yeka balkêş e, nemaze ji ber ku paytexta Medyayê, Ekbatan (Hamadan) li rojhilata deverên Kurdên îroyîn bû. Lê bi tu awayî rêyek tune ye ku em bikaribin bêjin ka Kurd çawa û kengî li rojavaya beşa Medyayê ya deşta Îranê belav bûne. Em tenê ji texmînan dikarin bêjin ku ew dera niha Kurdîstana Îraqê ye, di serdema Ksênefon da hêj nebûbûn warê Kurdan. Pir balkêş e ku Livy dema ku her du jî di artêşa Antiochus III de li dijî Romayê şer dikin, *Kyrtiae* û *Medan* ji hev vediqetîne. Wê demê (BZ 190) *Kyrtiae* şervanên kirêkirî ne, wekî pîyade û artêşa alîkar tene bikar anîn; lê Medî di siwarîyan de şervanan hilbijartî bûne.

"Kurdên" Farsê

Dîrokzanên Erebb û Faris ên ku di destpêka sedsalên Îslamê de nivîsandine, gelek caran behsa Kurdên li derveyî Kurdîstanê dikin, nemaze yên li Farsê. Li gorî wan dîroknanan, Kurd di demên Sasanî de li gelek deverên derveyî Kurdîstanê jiyane. Dîroknas Mas'ûdî û Îstaxrî, ku di nivê sedsala dehê P.Z. de berhemên xwe nivîsandine, neqil dikin ku Kurd li Kirman, Sistan, Xorasan, Fars û li Kurdîstanê dijîn. Reşîd Yasamî bawer dike ku warê ewil ê Kurdan, Fars bûye. Ew wekî delîl dîroknazê Farisî Belheqî (sal 1000 zayînî) nîşan dide.

Her sedem û dever xwediyê tiştekî ye ku bi wê ve girêdayî ye: zanyarên Yewnanîstanê, nîgarkêşên Çînê ... û Kurdên (Ekrad) Farsê.⁶

Li gorî Yasami, ne ku tenê Kurdên Farsê piştgiriya mezin a hêza Sasanî bûne, lê Erdeşîrê I, damezrênerê împaratoriye, bi xwe jî Kurdek bûye. Ew dibêje ku Sasan, kalê Erdeşîrî, bi Ram Beheşt re zewicîye ku jineke ji Kurdên Bazancanê bûye. Li gorî Îstaxarî, Bazancan yek ji pênc eşîrên Kurd ên Farsê ye. Kurê Sasan û Ram Beheştê, Papak sûd ji tîkiliyên xwe yên bi Kurdan wergirtiye û kurê xwe Erdeşîr wekî walî şandiye Darabgerda (Darab) navenda Çûpanan an Şabankaraya, federasyona mezin a eşîrên Kurd ku Bazancan jî girêdayî wan bû û ew parêzvanên resen ên Sasanîyan bûne. Ew heman Kurdên Farsê hingê di serhildana wî ya li dijî Ardavanê V yê serdarê Arsacidê de bûn alîgirên Erdeşîrî. Piştî ku

Erdeşîr xwe wekî şahê şahan îlan kir, Ardavan nameyek heqaretwarî ji wî re nivîsand ku tê de balê dikişîne ser kokên Erdeşîrî yên Kurd:

Te ji tiştê ku tu nekarî daqurtînî zêdetir di devê xwe de pelçiqandîye û te mirin bo xwe anî. Hey kurê Kurdekî, ew kesê ku di konên Kurdan de mezin bûye, kê destûr daye ku tu tacek li serê xwe danî?

Lê belê hemû Kurdan piştgirî nedane Erdeşîrî. Hem *Şehname* û hem jî Karnamaka Erdeşîrî têkçûna Erdeşîrî ji hêla Kurdan ve û di encamê de serdestiya wî ya li ser Kurdan vedibêjin. Di vegotina *Şehnameyê* de Erdeşîr berî bindestkirina deverên cîranên Kirman û Sistanê - bi Kurdan re şer dike - lewma dibe ku Kurdên navborî ew Kurdên Farsê bin. Lê di vegotina Karnamak de Erdeşîr li dijî Kurdên welatê *Masî* şer dike, ku wergêr û edîtor, Sadeq Hedayat, vê derê -wekî *Madi* û herêmeke Kurdistanê şîrove dike.

Her çend dibe ku Kurdên Fars bi êlên Kurdistanê ve têkildar bin jî, îhtîmaleke mezintir e ku ew kom ji hev cuda bin û eşîrên Fars ne Kurdên rast bin, lê ew eşîrên Îranî bin ku bi zaravayên Îranî yên li başûrrojaya diaxifin, dibe ku ew zarava jî bi Luriya modern ve têkildar bin. Ew zaravayên başûrrojavayê yên wekî Lurî û Bextiyari ji Kurdî bêtir bi Farisî re têkildar in. Ger em dabeşbûna zimanî ya kevna ji nû ve ava bikin, wê hingê Kurdên bakur bi zimanek têkildar bi Medî re dipeyivîn -ango, zimanekî bakurrojavaya Îranî, û "Kurdên" başûr jî bi zimanek pêwendîdarê bi Farisî re, an jî Îraniya başûrrojavayê diaxifin.

Helbet ne mimkûn e mirov îsbat bike ku eşîrên Farsê ne Kurdên rastî bûne; dibe ku ew Kurd bûne. Lê berî destpêka sedsala bîstan, cûdahiyêke bingehîn di navbera Kurdî û Lurî de nedihat naskirin.⁸ Tenê van demên dawî ev her du ziman li pey bakurrojaya, başûrrojaya an jî wek Med-Farisî hatin dabeşkirin. Wekî din, niha ne li Farsê û ne jî li nav sînorên wê şopek ji Kurdîaxaftinê heye. Yek ji pênc êlên Kurdan Farsê ku Îstaxrî behs dike *Jiloya* ye; niha li heman herêmê eşîreke Lur heye ku navê wî Kuh-Giluyeh e, ku koka wê û dema hatina wê ya Farsê ne dîyar e.

Ji vana ya herî teqez ev e ku *Kurd* bi wateya kevna a Farisî an jî Erebî tenê di wateya koçer de ye û xwedan tu referansên etnîkî nîne. Hingê nameya Ardavan V bêtir bi heqaret e, ji ber ku di rastiye de ew Erdeşîr wekî koçerekî nezan teswîr dike. Li gorî xebateke sedsala dehemîn, ev term tenê bi koçerên Îranî sînodar nebû -Farisan ji Erebên Mezopotamyayê re digotin "Kurdên Suristanê". Ji ber vê yekê maqûl e (lê ne piştrast e) ku Kurdên Farsê ên serdema Sasaniyan qet ne Kurdên rastîn bûn, lê koçerên Îranî bin ku bi zaravayên bi Farisî re têkildar diaxiftin.

Ji tiştên li jor hatîne gotin, divê bê fehm kirin ku dîroka pêşîn a Kurdan bi teqezî ji nû ve nayê avakirin. Mixabin, kêmbûna delîlan û romantîzekirina Kurdan ji aliyê Amerîkî û Ewropîyan ve (bervajiyê Farisên çahş, xapînok û tirsonek; Kurd wekî hevalbendên ji dil,

xoşewîst û baş têne dîtin) bûye sedema peydabûna bêaqiliya akademîk û teoriyên ku ti carî bi teqezî nayên pûçkirin. Lê em dikarin du encaman derxin:

1) Kurd ji têkeleke Îranyên Bakurrojava pêk hatine; ji rojhilatê koçber bûn, ji nifûsa xwecihî ya çiyayên Zagrosê hêmanên cihêreng hildan û yekîtiyek zimanî li ser wan ferzkirin. Ji hêla ziman û erdnîgarîyê ve tu bingeh tune ku mirov cûdahiyê têxe navbera Kurd û Medan.

2) Kurdên ku dîrokzanên Îslamî behsa wan dikin û li Farsa Başûr û Başûrrojava dijîn belkî ne Kurdên rastîn bûn, lê eşîrên koçer bin ku bi zaravayê Rojavayî yê Başûr-rojavayê re û têkildar bi Lurî û Farisiya nûjen ve diaxivîn.

JÊRENOT

1-V. Minorsky, "Kurds", Encyclopedia of Islam, r. 1132.

2-Ji bo hûrgiliya li ser koka navî, bnr. Minorsky, Nikitine, û Driver.

3 MacKenzie, D.N., "The Language of the Medians", 354-5.

4 Yasami, Rashid, Kurds, 70.

5 Vgz. B. Nikitine, Les Kurdes, 12.

6 Yasami, op. cit., 172-3.

7 Ibid., 171.

8.Şerefname, dîroka Kurdan ya di sedsala şanzdehan da hatiye nivîsin, Luran wek şaxekî Kurdan dihesibîne.